

БЕЙ

Наталія Олександрівна,
кандидат економічних наук,
здобувач Національної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН
N.bey@ukravto.ua
(м. Київ)

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ ВІТЧИЗНЯНОГО АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ : ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Встановлено, що у період незалежності України історіографія почала відігравати роль інтеграційного чинника, підтримуючи відповідний рівень знання, зберігаючи та доповнюючи методологічний апарат сучасної історичної науки. З'ясовано, що в останні десятиріччя опубліковано низку змістовних наукових праць, які містять систематизований фактичний матеріал щодо розвитку виробництва автомобілів, ґрунтовний аналіз наукових технологій та їх теоретичні узагальнення. Визначено, що історичні праці періоду незалежності України відзначаються багатоплановістю та змістовністю узагальнень, об'єктивністю підходів до дослідження еволюції науково-організаційних основ вітчизняного автомобілебудування. В історичних працях визначено історію окремих галузевих та технічних вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, автомобілебудівних підприємств України.

***Ключові слова:** еволюція, становлення і розвиток, науково-організаційні основи, вітчизняне автомобілебудування, виробництво автомобілів, історіографія.*

EVOLUTION OF SCIENTIFICALLY-ORGANIZATIONAL BASES OF DOMESTIC MOTOR INDUSTRY: HISTORIOGRAPHY OF PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

It is set that in a period independence of Ukraine historiography began to act part integration factor, supporting the corresponding level of knowledge, keeping and complementing the methodological vehicle of modern historical science. It is found out, that the row of rich in content scientific works that contain the systematized actual material in relation to development of car production is

published in the last decades, sound analysis of scientific technologies and their theoretical generalizations. Certainly, that historical labours of period of independence of Ukraine are marked by development according to plan and richness of content of generalizations, by objectivity of going near research of evolution of scientifically-organizational bases of home motor industry. History of separate branch and technical higher educational establishments and research establishments, motor industry enterprises of Ukraine is certain in historical labours.

Key words: *evolution, becoming and development, scientifically-organizational bases, home motor industry, car production, historiography.*

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСНОВ

ОТЕЧЕСТВЕННОГО АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ : ИСТОРИОГРАФИЯ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Установлено, что в период независимости Украины историография начала играть роль интеграционного фактора, поддерживая соответствующий уровень знания, поддерживая и дополняя методологический аппарат современной исторической науки. Выяснено, что в последние десятилетия опубликован ряд содержательных научных трудов, которые охватывают систематизированный фактический материал относительно развития производства автомобилей, основательный анализ научных технологий и их теоретические обобщения. Определено, что исторические труды периода независимости Украины отмечаются многоплановостью и содержательностью обобщений, объективностью подходов к исследованию эволюции научно-организационных основ отечественного автомобилестроения. В исторических трудах определена история отдельных отраслевых и технических высших учебных заведений и научно-исследовательских учреждений, автомобилестроительных предприятий Украины.

Ключевые слова: *эволюция, становление и развитие, научно-организационные основы, отечественное автомобилестроение, производство автомобилей, историография.*

Вирішення проблеми інтенсифікації автомобілебудування в умовах загострення економічної та енергетичної ситуації в Україні має стати одним із найважливіших пріоритетів державної промислової політики, оскільки високопродуктивне та якісне виробництво автомобілів відкриває значні резерви збільшення його обсягів з метою забезпечення потреб внутрішнього ринку та стабільного експорту продукції. Актуальним залишається і вирішення проблеми розвитку науково-технологічного потенціалу країни. Врахування історичного досвіду конструювання та виробництва автомобільної техніки,

особливості її експлуатації і модифікації сприятиме формуванню подальших шляхів еволюції виробництва вантажних, легкових, вантажно-пасажирських автомобілів і автобусів. Встановлення історичних аспектів розвитку автомобілебудування забезпечить започаткування нового продуктивного напрямку в історії науки й техніки – історії автомобілебудування, що сприятиме розвитку суспільних уявлень про вітчизняну автомобільну техніку, поповнить історичну науку новими знаннями про суспільні досягнення у цій галузі. З'ясування досвіду науково-організаційних основ автомобілебудування в Україні дозволить опрацювати ефективні механізми планування та регулювання розвитку галузі.

Для дослідників історії науки і техніки в останні десятиріччя актуальними стали теми, присвячені розвитку транспортного машинобудування, у т. ч. автомобілебудування. Зокрема, вчені Л. Д. Гоголев, Р. Д. Іскович-Лотоцький, І. К. Мельник, Л. М. Шугуров, А. Є. Якименко у своїх працях аналізують процеси розвитку виробництва автомобілів в Російській імперії та СРСР. Але наявні історичні дослідження недостатньою мірою відтворюють тенденції розвитку вітчизняної науки у галузі автомобілебудування. Тому, для розвитку виробництва автомобілів в Україні важливо узагальнити наукові здобутки попередніх дослідників, визначити суперечливі, а також недостатньо вирішені проблеми, що потребують додаткового опрацювання.

Метою статті є огляд ґрунтовних досліджень періоду незалежності України з історії розвитку виробництва автомобілів з визначенням і аналізом основних тенденцій у вітчизняному автомобілебудуванні.

У незалежній Україні в історіографії автомобілебудування розпочався період, зумовлений пошуками нових концептуальних підходів до історичного пізнання. Завдяки порівняно широкому доступу до архівних джерел з'явилась можливість повно й неупереджено висвітлювати історичні процеси еволюції науково-організаційних основ автомобілебудування в Україні. Історіографія почала відігравати роль інтеграційного чинника, підтримуючи відповідний рівень знання, зберігаючи та доповнюючи методологічний апарат сучасної

історичної науки. В останні десятиріччя опубліковано низку змістовних наукових праць, які містять систематизований фактичний матеріал щодо розвитку виробництва автомобілів, ґрунтовний аналіз наукових технологій та їх теоретичні узагальнення.

Для першої групи історичних джерел характерна спроба формування історії світового автомобілебудування, в Російській імперії, СРСР та Україні з виділенням певних періодів розвитку галузі. На думку М. Ф. Кошарного у праці «Тягово-скоростные средства» (1990) [1] в історії розвитку технологічних особливостей виробництва автомобілів в Російській імперії та СРСР умовно можна виокремити шість основних періодів. Перший період (до кінця XVIII ст.) відзначено створенням самохідного колісного шасі – візка; у другому періоді (перша половина XIX ст.) виготовлено спеціальне джерело механічної енергії; до третього періоду (друга половина XIX ст.) належить розроблення сполучення колісного шасі та джерела енергії; четвертий період (кінець XIX – початок XX ст.) ознаменувався евристичними масовими винаходами та пошуками раціональних конструкції основних елементів автомобілів; у п'ятому періоді (перша половина XX ст.) відмічено науково обґрунтоване удосконалення та часткова автоматизація технологічних процесів у автомобілебудуванні; до шостого періоду (друга половина XX ст.) належить автоматизація, комп'ютеризація, часткова роботизація технологічних процесів виробництва автомобілів. У вищезазначеній періодизації не приділено увагу напрацюванням українських вчених та автомобілебудівним заводам УРСР.

У праці російського вченого В. І. Дубовського «Автомобили и мотоциклы России (1896–1917 гг.)» (1994) [2] розвиток виробництва автомобілів у Російській імперії розподілено на умовні періоди упродовж 1896–1917 рр. Ним встановлено, що у першому періоді (1896–1898 рр.) відбувалося виробництво перших екіпажів; у другому періоді (1899–1905 рр.) – виробництво електричних і бензинових автомобілів екіпажними та велосипедними фабриками; у третьому періоді (1905–1917 рр.) – виробництво автомобілів на заводах. У

запропонованій періодизації враховано напрацювання тільки російських вчених та діяльність автомобілебудівних фабрик і заводів Російської імперії.

Періодизацію розвитку автомобілебудування в Російській імперії та СРСР упродовж 1886–1990 рр. з наведенням соціально-політичних і техніко-економічних чинників запропоновано А. М. Мансуровим у праці «Автомобілі на постаментах» (1995) [3]. Зокрема, у першому періоді (1886–1907) акцентовано увагу на пошуку шляхів розвитку автомобілізму; другий період (1908–1927) відрізнявся зародженням автомобільної промисловості; у третьому періоді (1928–1937) відбувалось освоєння масового поточного виробництва автомобілів; четвертий період (1938–1947) пов'язаний з Другою світовою війною; у п'ятому періоді (1948–1957) відбувалось створення автомобілів оригінальної конструкції; до шостого періоду (1958–1967) віднесено еволюцію виробництва спеціалізованих автомобілів; сьомий період (1968–1977) відрізнявся розвитком виробництва легкових автомобілів; у восьмому періоді (1978–1990) відбувалось покращання економічних показників автомобіля. У запропонованій періодизації враховано деякі напрацювання українських вчених та діяльність автомобілебудівних заводів УРСР.

Відрізняється технічним рівнем запропонована періодизація становлення і розвитку світових конструкцій автомобілів, у Російській імперії, СРСР та Україні В. О. Богомолвим, В. І. Клименком, А. М. Туренком у праці «История инженерной деятельности. Развитие автомобилестроения» (1999) [4]. Дослідниками виділено винахідницький період (до 1918 р.): виробництво «автомобілів-предків» (до 1905 р.) та «автомобілів-ветеранів» (1905–1918 рр.); інженерний або класичний період (1918 р. – перша половина 1940-х років); стилістичний або дизайнерський період (із середини 1940-х років). Вченими запропоновано періодизацію становлення і розвитку світових конструкцій електромобілів, започаткування яких відбулось у середині XVII ст. з винаходом електричного генератора.

Періоди розвитку науково обґрунтованих технологій в автомобілебудуванні виділив Ю. Ю. Жигуц у праці «Наукові дослідження в

технології машинобудування» (2008) [5]. Перший період (до 1929–1930 рр.) характеризувався поповненням навиків виготовлення автомобілів; другий період (1930–1941 рр.) визначався продовженням нагромадження виробничого досвіду та здійсненням його узагальнення і систематизації; третій період охоплював роки Другої світової війни і післявоєнного розвитку (1941–1970 рр.) і відзначався особливо інтенсивним розвитком технологій в автомобілебудуванні; особливістю четвертого періоду розвитку технологій в автомобілебудуванні (1970 р. – дотепер) стало широке використання досягнень фундаментальних та загальних інженерних наук.

У праці Ю. А. Воробйова, В. С. Кривцова, Н. В. Нечипорука «История и концепции развития транспортных систем» (2010) [6] представлено періоди розвитку світової техніки та автомобільного транспорту, починаючи з давніх часів (8–4 тис. до н. е.) і закінчуючи винаходами ХХІ ст. Вони розділили періоди первісної техніки, античної техніки, техніки епохи мануфактурного виробництва, техніки епохи промислового перевороту, ХХ та ХХІ століття.

Основні періоди розвитку виробництва автомобільного транспорту в Російській імперії та СРСР виділили російські вчені Р. Р. Масленніков, А. Є. Якименко у праці «Развитие автомобильной техники» (2010) [7]. Вони охарактеризували перший період (1896–1917) – як винахідницький; другий (1918–1927) – зародження автомобільної промисловості СРСР; третій (1928–1938) – освоєння масового поточного виробництва автомобілів; четвертий (1939–1947) – пов'язаний з Другою світовою війною; п'ятий (1948–1957) – створення сімейства радянських автомобілів оригінальної конструкції; шостий (1958–1967) – еволюція спеціалізації автомобілів; сьомий (1968–1975) – розвиток виробництва легкових автомобілів; восьмий (1976–1986) – початок масової дизелізації вантажних автомобілів; дев'ятий (1987 – дотепер) – початок масового виробництва передньопривідних легкових автомобілів. У запропонованій періодизації враховано тільки напрацювання російських вчених та діяльність автомобілебудівних заводів СРСР.

Цінною є праця М. Ф. Дмитриченка, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінської «Історія автомобільного транспорту» (2011) [8], в якій виокремлено періоди розвитку автомобілебудування в Україні у ХХ ст. Зокрема, перший (до 1920-х років) – період вишукування і винахідництва; другий (1920-ті – 1940-ві роки) – інженерний період; третій (1940-ві – 1970-ті роки) – період впровадження естетичних вимог до виробництва автомобілів; четвертий (1980–1990 рр.) – період раціоналізації. Вченими виділено основні періоди розвитку наукових технологій конструкцій автомобілів у ХХ ст. Важливим є те, що для визначення зазначених періодизацій, крім світових, проаналізовано деякі науково-технологічні аспекти напрацювань науковців, конструкторів, вищих навчальних закладів та автомобілебудівних заводів України.

Вищенаведені автори – визнані фахівці теорії і практики автомобілебудування. Джерельною базою їх досліджень виступали рідкісні видання вітчизняного і зарубіжного періодичного друку, наукової, науково-популярної літератури як дореволюційного, так і радянського періодів, мемуари, інтерв'ю, архівні матеріали. Безперечно, що праці зазначених авторів можуть розглядатися в якості основи для наукових досліджень у напрямі історії розвитку вітчизняного автомобілебудування.

Значна група історичних праць включає публікації, що висвітлюють історію окремих періодів розвитку світової автомобілебудівної галузі, в Російській імперії, СРСР та Україні. Серед них праці П. В. Пронози (2015) [9], І. С. Антонова (2001) [10], А. Ф. Бондаренка, О. Г. Кривоконя (2011) [11]. Особливу групу представляють вузькотематичні дослідження історії виробництва автомобілів. Зокрема виробництву легкових автомобілів в Україні присвячені праці В. А. Кищуна (2003) [12], А. І. Бондаренка, О. Г. Кривоконя, (2012) [13]. Тематичні, регіональні та хронологічні обмеження праць і, основним чином, відсутність взаємодоповнюючих досліджень з історії вітчизняного автомобілебудування, звичайно, ускладнюють отримання цілісної картини розвитку автомобілебудування в Україні.

Істотно доповнює історію автомобілебудівної галузі низка праць, присвячених розвитку автомобіля і транспорту у світі, в Російській імперії, СРСР та Україні. Вони розподіляються на наступні групи: у працях А. М. Редзюка (2005) [14], С. А. Ковальова, М. В. Ковальова, Д. С. Шаповалова (2010) [15] простежується історія розвитку автомобіля з моменту виникнення до теперішніх днів; у працях Л. М. Шугурова (1993, 1994) [16–17] характеризуються автомобілі певного історичного періоду; праці Л. Д. Гоголева (1990) [18], В. С. Гіріна, Е. А. Крейсмана, С. О. Шукова (2004) [19], О. В. Бажинова (2008, 2011) [20], І. Мельникова (2014) [21] присвячені автомобілям певного виду; дослідження С. В. Дубової (2003) [22], Я. В. Шевчука (2011) [23], Г. Махоріна (2015) [24] присвячені розвитку автомобільного транспорту окремих регіонів. Зазначені дослідження у напрямі історії техніки, не зачіпаючи безпосередньо проблеми індустріального розвитку автомобільної промисловості, забезпечують різнобічне уявлення про конструкції вітчизняних автомобілів і їх поетапної модифікації, аналізують специфіку вітчизняного автомобільного транспорту відносно зарубіжних аналогів, наводять дані про автомобілебудівні підприємства і детальні біографічні відомості про інженерів-конструкторів. Зазначені публікації супроводжуються значним ілюстративним матеріалом: фотографіями і малюнками зовнішнього вигляду моделей, схемами облаштування автомобілів та портретами конструкторів.

Значну цінність у дослідженні еволюції науково-організаційних основ автомобілебудування мають праці вчених, присвячені багатогранним аспектам освоєння та впровадження науково-технологічних процесів. У цьому сегменті виділяється монографія російського вченого А. А. Зубкова «Развитие научно-технической базы отечественного автомобилестроения (1966–1980 гг.)» (2001) [25], виконана на основі як федеральних, так і регіональних архівів. У публікації простежується співпраця автомобілебудівних заводів з науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами Росії, внесок російських вчених у розвиток автомобілебудівної галузі СРСР. Водночас не

приділено увагу дослідженням українських вчених та удосконаленню науково-технологічних процесів на автомобілебудівних заводах УРСР.

Чільне місце в історіографії автомобілебудування України належить фундаментальним дослідженням В. К. Данилка (2001) [26], А. Г. Говоруна, Ю. Ф. Гутаревича, Д. В. Зеркалова (2008) [27] щодо екологізації автомобільного транспорту. Дослідниками зроблено важливий висновок, що забруднення повітря шкідливими речовинами, зменшення запасів нафти і газу, постійне подорожчання автомобільного палива змушувало вітчизняних виробників автомобілів здійснювати активні напрацювання у напрямі розроблення автомобілів на альтернативному екологічно чистому паливі.

Заслужують на увагу публікації, присвячені історії становлення і розвитку вітчизняних автомобілебудівних підприємств. Зокрема, книга І. І. Станкевича «Львівський автобусний завод на зламі тисячоліть» (2002) [28] присвячена діяльності Львівського автобусного заводу; Л. Д. Гоголева, В. К. Левського, С. В. Сазонова «КрАЗ. Люди. Завод. Автомобили» (2006) [29] – Кременчуцького автомобільного заводу; М. П. Шевельова «Через роки і відстані: розповіді із заводського життя» (1993) [30], М. В. Міщенко, Г. В. Пасова, В. М. Чуприни «Історія становлення Запорізького автомобільного заводу та його перспективи» (2010) [31] – Запорізького автомобільного заводу; В. Портечка, В. Гроденцова «Луцький автомобільний відроджується. Гортаючи сторінки 45-річної історії підприємства» (2000) [32], В. П. Гунчика «ВАТ Луцький автомобільний завод» (2006) [33] – Луцького автомобільного заводу. У зазначених публікаціях висвітлено співпрацю автомобілебудівних підприємств з науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами, наведено удосконалення конструкцій автомобілів, визначено внесок українських вчених та практиків у розвиток автомобілебудування. Водночас наведені в них відомості щодо діяльності автомобілебудівних заводів, є фрагментарними і потребують ґрунтовного опрацювання та узагальнення.

В останні десятиріччя вийшла низка узагальнюючих публікацій, в яких здійснено історичну реконструкцію становлення і розвитку інженерно-

технічної освіти і науки в Україні. До них належать фундаментальні дослідження В. І. Онопрієнка, Т. А. Щербаня (1990) [34], Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО, О. С. ПОНОМАРЬОВА (2002) [35], І. В. ФЕДОСОВА (2014) [36]. У незалежній Україні започатковано системні наукові дослідження з історії галузевих вищих навчальних закладів. Інформативними є публікації, що відтворюють діяльність Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Серед них фундаментальні праці В. В. ГРЕБЕНЮКА, Є. Т. ЄВСЄЄВА, А. М. ТУРЕНКА (2000, 2015) [37–38], В. І. КОВАЛЬОВА (2000, 2007) [39–40], Ю. БЕКЕТОВА, В. КОВАЛЬОВА, Г. РИБАНОВА (2005) [41]. Історичну реконструкцію становлення і розвитку Київського транспортного університету здійснив М. Ф. ДМИТРИЧЕНКО (2004, 2014) [42–43]. Вчені, аналізуючи здобутки зазначених вищих навчальних закладів, визначають їх місце у системі вищої галузевої освіти. Однак наведені в них відомості щодо діяльності автомобільних факультетів і кафедр, розширення на їх основі комплексних галузевих наукових досліджень, є фрагментарними і потребують ґрунтовного опрацювання.

У незалежній Україні вийшла низка публікацій, в яких виконано аналіз діяльності науково-дослідних установ щодо розвитку науково-технологічних процесів в автомобілебудуванні. Заслуговують на увагу публікації З. А. ЗАРЕЦЬКОГО (2005) [44], А. М. РЕДЗЮКА (2005) [14], в яких простежено досягнення Державного підприємства «Державний автотранспортний науково-дослідний і проектний інститут». Інформативним є повідомлення про діяльність ВАТ «Український інститут автобусо-тролейбусобудування» (1991) [45]. До позитивного моменту належить те, що у згаданих вище публікаціях проаналізовано значний матеріал про удосконалення виробництва автомобілів у зазначених науково-дослідних установах України. Проте, досі немає жодної узагальнюючої праці з опрацювання науково-технологічних процесів автомобілебудування, оскільки автори вищенаведених праць не ставили перед собою подібного завдання. Отже, обрана тема до цього часу комплексно не була досліджена і може бути об'єктом спеціального опрацювання.

Проблеми, розглянуті у біографічних нарисах [46–47], актуалізували внесок українських вчених у розроблення науково-технологічних рішень в автомобілебудуванні, їх практичного впровадження при виробництві автомобілів. Важливим є те, що вони містять не лише бібліографічні описи наукових праць вчених, а й досить змістовний матеріал щодо основних періодів їх життя, науково-організаційної діяльності з удосконалення науково-технологічних процесів в автомобілебудуванні. Важливими є публікації, що відтворюють основні науково-технічні розроблення нашого співвітчизника, конструктора-винахідника, інженера Б. Г. Луцького [48–50]. Він перший створив чотиритактний вертикальний двигун внутрішнього згоряння з внизу розташованим колінчастим валом та 5-тонний вантажний автомобіль потужністю 10 к. с. Зазначені дослідження сприяють формуванню бачення щодо пріоритетних напрямів та періодів найбільшої творчої активності вчених-теоретиків та практиків.

Отже, історичні праці періоду незалежності України відзначаються багатоплановістю та змістовністю узагальнень, об'єктивністю підходів до дослідження еволюції науково-організаційних основ автомобілебудування в Україні. Вперше системно досліджено процеси ідеологізації та політизації, характерні для розвитку технічної науки попереднього періоду. Визначено історію окремих галузевих та технічних вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, оцінено внесок у розвиток наукових основ автомобілебудування відомих українських вчених. Якщо у попередніх періодах визначення еволюції галузевої наукової думки здійснювали переважно вчені-інженери, то в останні десятиріччя вона стала предметом досліджень українських істориків науки, що сприяло об'єктивному та цілісному відтворенню її окремих процесів і закономірностей, забезпеченому запровадженням власне історичних методів та підходів.

В історичних працях відтворено основні періоди становлення і розвитку світового автомобілебудування, в Російській імперії та СРСР. Водночас узагальнюючих праць, які б забезпечували цілісний науково-історичний аналіз

еволюції автомобілебудування в Україні, внесок галузевих, академічних та технічних вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, дослідницьких колективів, а також окремих вчених у розроблення його наукових основ ще не представлено, що зумовлює актуальність дослідження. Науково-організаційним аспектам розвитку виробництва автомобілів в Україні не приділено належної уваги. В історіографії для розроблення періодизацій недостатньо враховано здобутки галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, автомобілебудівних заводів, які функціонували в Україні. Важливим є не тільки комплексне та системне дослідження еволюції науково-організаційних основ автомобілебудування в Україні упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а й необхідність впровадження до наукового обігу маловідомих і невідомих документальних джерел, що дозволить відновити цілісну картину історії еволюції виробництва автомобілів в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Кошарный М. Ф. Тягово-скоростные средства : учеб. пособ. Киев : УМК ВО, 1990. 95 с.
2. Дубовской В. И. Автомобили и мотоциклы России 1894–1917 гг. Москва : Транспорт, 1994. 302 с.
3. Мансуров А. М. Автомобілі на постаментах : навч. посіб. Київ, 1995. 46 с.
4. Туренко А. Н., Богомоллов В. А., Клименко В. И. История инженерной деятельности. Развитие автомобилестроения : учеб. пособ. Харьков : ХГАДТУ, 1999. 252 с.
5. Жигуц Ю. Ю. Наукові дослідження в технології машинобудування : навч. посіб. Ужгород : Говерла, 2008. 226 с.
6. Кривцов В. С. История и концепция развития транспортных систем : учеб. пособ. Харьков : ХАИ, 2010. 151 с.
7. Якименко А. Е., Масленников Р. Р. Развитие автомобильной техники : курс лекций. Барнаул, 2010. 224 с.
8. Дмитриченко М. Ф., Язвінська О. М., Хорошун Б. І. Історія автомобільного транспорту в Україні. Київ : НТУ, 2011. 352 с.
9. Проноза П. В. Світове автомобілебудування: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Бізнесінформ*. 2015. № 8. С. 118–125.
10. Антонов И. С. Краткая история автомобилестроения. Ульяновск : УГТУ, 2001. 88 с.

11. Кривоконь О. Г., Бондаренко А. І. Передумови та перспективи розвитку автомобілебудівної галузі в Україні. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий*. 2011. № 6/2(54). С. 46–50.
12. Кищун В. А. Виробництво легкових автомобілів: світові та вітчизняні тенденції. *Луцький національний технічний університет : зб. наук. праць*. 2003. № 13. С. 137–145.
13. Кривоконь О. Г., Бондаренко А. І. Стратегія та перспективи розвитку легкового автомобілебудування в Україні. *Автомобільний транспорт*. 2012. Вип. 30. С. 23–28.
14. Редзюк А. М. Автомобільний транспорт України : стан, проблеми, перспективи розвитку : монографія. Київ : ДП «ДержавтотрансНДІпроект», 2005. 400 с.
15. Ковальов С. А., Ковальова М. В., Шаповалов Д. С. Історія автомобіля. Харків : ТОВ «ТД Мікко», 2012. 160 с.
16. Шугуров Л. М. Автомобили России и СССР. Москва : ИЛБИ, 1993. Ч. 1. 256 с.
17. Шугуров Л. М. Автомобили России и СССР. Москва : ИЛБИ, 1994. Ч. 2. 160 с.
18. Гоголев Л. Д. Автомобили – солдаты. Очерки об истории развития и военном применении автомобилей. 1990. 191 с.
19. Гирин В. С., Шуков С. А., Крейсман Э. А. Специализированные автотранспортные средства: учебное пособие. Днепропетровск : Наука и образование, 2004. 346 с.
20. Бажинов О. В. Гібридні автомобілі : монографія. Харків, 2008. 328 с.
21. Мельников И. Грузовые автомобили. История и развитие. 2014. 21 с.
22. Дубова С. В. Особенности развития пассажирского транспорта в Киеве. *Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб.* Київ, 2003. Вип. 15. С. 68–72.
23. Шевчук Я. В. Автотранспортна інфраструктура : теорія і методи сучасних регіональних досліджень : монографія. Ужгород : Ліга-Прес, 2011. 376 с.
24. Махорін Г. Історія транспорту в Житомирі. Житомир, 2015. 49 с.
25. Зубков А. А. Развитие научно-технической базы отечественного автомобилестроения (1966–1980 гг.). Нижний Новгород, 2001. 196 с.
26. Данилко В. К. Статистика екології автотранспорту. Житомир : НДІ статистики Держкомстату України. 2001. 172 с.
27. Гутаревич Ю. Ф., Говорун А. Г., Зеркалов Д. В. Екологія та автомобільний транспорт : навч. посіб. Київ : Арістей, 2008. 294 с.
28. Станкевич І. І. Львівський автобусний завод на зламі тисячоліть. Львів : ЗУКЦ, 2002. 140 с.
29. Гоголев Л. Д., Левский В. К., Сазонов С. В. КраЗ. Люди. Завод. Автомобили. Кременчуг : Аванпост-прим, 2006. 204 с.
30. Шевельов М. П. Через роки і відстані : розповіді із заводського життя. Дніпропетровськ : Пороги, 1993. 174 с.

31. Пасов Г. В., Чуприна В. М., Міщенко М. В. Історія становлення Запорізького автомобільного заводу та його перспективи. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2010. № 42. С. 98–105.
32. Портечко В., Гроденцов В. Луцький автомобільний відроджується. Гортаючи сторінки 45-річної історії підприємства. *Волинь*. 2000. №110 (13838). 23 верес. С. 2.
33. Гунчик В. П. ВАТ Луцький автомобільний завод. *Волинь*. Київ. 2006. С. 176.
34. Оноприенко В. И., Щербань Т. И. Становление высшего технического образования на Украине. Киев : Наукова думка, 1990. 140 с.
35. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХПІ» : навч. посіб. Харків : НТУ «ХПІ», 2002. 160 с.
36. Федосова І. В. Розвиток вищої інженерно-технічної освіти в Україні (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) : монографія. Умань : Жовтий О. О., 2014. 397 с.
37. Туренко А. М., Євсєєв Є. Т. Харківський державний автомобільно-дорожній технічний університет : історія та сучасність. До 70-річчя діяльності Харківського державного автомобільно-дорожнього технічного університету. Харків : Вид-во ХДАДТУ, 2000. 114 с.
38. Туренко А. М. Харківський національний автомобільно-дорожній університет: літопис університету до 85-річчя від дня заснування. Київ : Логос, 2015. 352 с.
39. Ковальов В. І. Харківський автомобільно-дорожній інститут – одна сім'я : збірник історичних нарисів. Харків : ХДАДТУ, 2000. 194 с.
40. Ковальов В. І. Харківський національний автомобільно-дорожній університет : історичний нарис. Харків : Вид-во ХНАДУ, 2007. 104 с.
41. Бекетов Ю., Ковальов В., Рибанов Г. Етапи становлення. Вчора, сьогодні, завтра. До 75-річчя ХНАДУ. *Перевізник*. 2005. №5. С. 25–27.
42. Дмитриченко М. Ф. Національний транспортний університет : сторінки історії. Київ : НТУ, 2004. 224 с.
43. Дмитриченко М. Ф. Національний транспортний університет. Київ : Логос, 2014. 359 с.
44. Зарецький З. А. Основні досягнення і напрями діяльності лабораторії випробувань та діагностики дорожніх транспортних засобів ДП «ДержавтотрансНДІпроект». *Автошляховик України*. Київ, 2005. 98 с.
45. Всесоюзный конструкторско-экспериментальный институт автобусостроения. *Автомобильная промышленность*. 1991. №7. С. 3.
46. Євсєєв Є. Т. Анатолій Миколайович Туренко. Вчені-транспортники. Харків : ХДАДТУ, 2000. 28 с.
47. Попов В. М. Несвітський Яків Іванович – засновник наукової школи КАДІ з надійності автомобілів. Київ : НТУ, 2004. 20 с.
48. Фирсов А. В. Российский инженер Борис Луцкий – один из создателей автомобилей «Даймлер» и «Мерседес». *Питання історії науки і техніки*. 2012. № 4. С. 42–49.

49. Фирсов А. В. К 150-летию со дня рождения инженера Б. Г. Луцкого : неизвестные и малоизвестные факты биографии. *Питання історії науки і техніки*. 2015. № 1. С. 40–48.

50. Фирсов А. В. Автомобили системы «Луцкий». *Дослідження з історії техніки*. 2011. № 14. С. 44–58.

References

1. Kosharnyi, M. F. (1990). *Tiahovo-skorostnye sredstva : uchebnoe posobyе*. [Hauling-speed facilities : train aid]. Kyev : UMK VO, 95. [in Russian].

2. Dubovskoi, V. I. (1994). *Avtomobyly y mototsykly Rossyy 1894–1917 hh*. [Cars and motor cycles of Russia 1894–1917]. Moskva : Transport, 302. [in Russian].

3. Mansurov, A. M. (1995). *Avtomobili na postamentakh : navchalnyi posibnyk*. [Cars on pedestals : train aid]. Kyiv, 46. [in Ukrainian].

4. Turenko, A. M., Bohomolov, V. A., Klymenko, V. Y. (1999). *Ystoriya ynzhenernoi deiatelnosti. Razvytye avtomobylestroeniya : ucheb.posobyе*. [History of engineering activity. Development of motor industry]. Kharkov : KhHADTU, 252. [in Russian].

5. Zhyhuts, Yu. Yu. (2008). *Naukovi doslidzhennia v tekhnolohii mashynobuduvannia: navchalnyi posibnyk*. [Scientific researches in technology of engineer : train aid]. Uzhhorod : Hoverla, 226. [in Ukrainian].

6. Kryvtsov, V. S. (2010). *Ystoriya y kontseptsyia razvytyia transportnykh system : uchebnoe posobyе* [History and conception of development of transport systems : train aid]. Kharkov : KhAY, 151. [in Russian].

7. Yakymenko, A. E., Maslennykov, R. R. (2010). *Razvytye avtomobylnoi tekhniky : kurs lektsyi* [Development of motor-car technique : course of lectures]. Barnaul, 224. [in Russian].

8. Dmytrychenko, M. F., Yazvinska, O. M., Khoroshun, B. I. (2011). *Istoriia avtomobilnoho transportu v Ukraini*. [History of motor transport]. Kyiv : NTU, 352. [in Ukrainian].

9. Pronoza, P. V. (2015). *Svitove avtomobilebuduvannia : suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku* [World motor industry : modern tendencies and prospects of development]. *Biznesinform*. № 8. 118–125. [in Ukrainian].

10. Antonov, Y. S. (2001). *Kratkaia ystoriya avtomobylestroeniya* [Short history of motor industry]. Ulianovsk : UHTU, 88. [in Russian].

11. Kryvokon, O. H., Bondarenko, A. I. (2011). *Peredumovy ta perspektyvy rozvytku avtomobilebudivnoi haluzi v Ukraini* [Pre-conditions and prospects of development of motor industry are in Ukraine]. *Vostochno-Evropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohyi*. 6/2(54). 46–50. [in Ukrainian].

12. Kyshchun, V. A. (2003). *Vyrobnytstvo lehkovykh avtomobiliv : svitovi ta vitchyzniani tendentsii* [Automobile car production: to the world and home tendencies]. *Lutskyy natsionalnyy tekhnichnyy universytet : zb. nauk. prats.* 13. 137–145. [in Ukrainian].

13. Kryvokon, O. H., Bondarenko, A. I. (2012). *Stratehiia ta perspektyvy rozvytku lehkovooho avtomobilebuduvannia v Ukraini* [Strategy and prospects of

development of automobile motor industry are in Ukraine]. *Avtomobilnyi transport*. 30. 23–28. [in Ukrainian].

14. Redziuk, A. M. (2005). *Avtomobilnyi transport Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy rozvytku: monohrafiia*. [Motor transport of Ukraine : the state, problems, prospects of development : monograph]. Kyiv : DP «DerzhavtotransNDIproekt», 400. [in Ukrainian].

15. Kovalov, S. A., Kovalova, M. V., Shapovalov, D. S. (2012). *Istoriia avtomobilia* [History of car]. Kharkiv : TOV «TD Mikko», 160. [in Ukrainian].

16. Shuhurov, L. M. (1993). *Avtomobyly Rossyy y SSSR* [Cars of Russia and USSR]. Moskva : YLBY, 1. 256. [in Russian].

17. Shuhurov, L. M. (1994). *Avtomobyly Rossyy y SSSR* [Cars of Russia and USSR]. Moskva : YLBY, 2. 160. [in Russian].

18. Hoholev, L. D. (1990). *Avtomobyly – soldaty. Ocherky ob ystoriyy razvytyia y voennom pryomenenyy avtomobylei* [Cars are soldiers. Essays about history of development and military application of cars.]. 191. [in Russian].

19. Hyryn, V. S., Shukov, S. A., Kreisman, E. A. (2004). *Spetsyalyzovannyye avtotransportnye sredstva : uchebnoe posoby* [Specialized vehicles : train aid]. Dnepropetrovsk : Nauka y obrazovanye, 346. [in Russian].

20. Bazhynov, O. V. (2008). *Hibrydni avtomobili: monohrafiia* [Hybrid cars : monograph]. Kharkiv, 328. [in Ukrainian].

21. Melnykov, I. (2014). *Hruzovyye avtomobyly. Ystoriia y razvytye*. [Trucks. History and development.]. 21. [in Russian].

22. Dubova, S. V. (2003). *Osobennosty razvytyia passazhyrskoho transporta v Kyeve* [Features of development of passenger transport are in Kyiv]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia : nauk.-tekhn. zb.* Kyiv, 15. 68–72. [in Russian].

23. Shevchuk, Ya. V. (2011). *Avtotransportna infrastruktura : teoriia i metody suchasnykh rehionalnykh doslidzhen : monohrafiia* [Motor transport infrastructure : theory and methods of modern regional researches : monograph]. Uzhhorod : Liha-Pres, 376. [in Ukrainian].

24. Makhorin, H. (2015). *Istoriia transportu v Zhytomyri* [History of transport is in Zhytomyr]. Zhytomyr, 49. [in Ukrainian].

25. Zubkov, A. A. (2001). *Razvytye nauchno-tekhnycheskoi bazy otechestvennogo avtomobylestroeniia (1966–1980 hh.)*. [Development of scientific and technical base of home motor industry (1966–1980)]. Nyzhnyi Novhorod, 196. [in Russian].

26. Danylko, V. K. (2001). *Statystyka ekolohii avtotransportu* [Statistics of ecology of motor transport]. Zhytomyr : NDI statystyky Derzhkomstatu Ukrainy. 172. [in Ukrainian].

27. Hutarevych, Yu. F., Hovorun, A. H., Zerkalov, D. V. (2008). *Ekolohiia ta avtomobilnyi transport : navchalnyi posibnyk* [Ecology and motor transport : train aid]. Kyiv : Aristei, 294. [in Ukrainian].

28. Stankevych, I. I. (2002). *Lvivskyi avtobusnyi zavod na zlami tysiacholit* [The Lviv bus plant is on the fracture of millenniums]. Lviv : ZUKTs, 140. [in Ukrainian].

29. Hoholev, L. D., Levskiy, V. K., Sazonov, S. V. (2006). *KrAZ. Liudy. Zavod. Avtomobyly*. [KrAZ. People. Plant. Cars]. Kremenchuh : Avanpost-prym, 204. [in Russian].

30. Shevelov, M. P. (1993). *Cherez roky i vidstani : rozpovidi iz zavodskoho zhyttia* [Through years and distances : stories from plant life]. Dnipropetrovsk : Porohy, 174. [in Ukrainian].

31. Pasov, H. V., Chupryna, V. M., Mishchenko, M. V. (2010). *Istoriia stanovlennia Zaporizkoho avtomobilnoho zavodu ta yoho perspektyvy* [History of becoming of the Zaporizhzhya motor-car plant and his prospect]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*. 42. 98–105. [in Ukrainian].

32. Portechko, V., Hrodentsov, V. (2000). *Lutskiy avtomobilnyi vidrodzhuyetsia. Hortaiuchy storinky 45-richnoi istorii pidpriumstva* [The Lutsk motor-car regenerates. Leafing the pages of 45-years-old history of enterprise]. *Volyn*. 110 (13838). 23 veres. 2. [in Ukrainian].

33. Hunchyk, V. P. (2006). *VAT Lutskiy avtomobilnyi zavod* [Lutsk motor-car plant]. *Volyn*. Kyiv. 176. [in Ukrainian].

34. Onopryenko, V. I., Shcherban, T. I. (1990). *Stanovlenye vyssheho tekhnicheskoho obrazovanyia na Ukrayne* [Becoming of higher technical education on Ukraine]. Kyev : Naukova dumka, 140. [in Russian].

35. Tovazhnianskyi, L. L., Romanovskiy, O. H., Ponomarov, O. S. (2002). *Formuvannia i realizatsiya kontseptsii pidhotovky natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity v NTU «KhPI» : navchalnyi posibnyk* [Forming and realization of conception of preparation of national humanitarian-technical elite in NTU «KhPI» : train aid]. Kharkiv : NTU «KhPI», 160. [in Ukrainian].

36. Fedosova, I. V. (2014). *Rozvytok vyshchoi inzhenerno-tekhnichnoi osvity v Ukraini (kinets XIX – persha polovyna XX st.) : monohrafiia* [Development of higher technical education in Ukraine (an end of XIX is the first half of XX of century) : monograph]. Uman : Zhovtyi O. O., 397. [in Ukrainian].

37. Turenko, A. M., Yevsieiev, Ye. T. (2000). *Kharkivskiy derzhavnyi avtomobilno-dorozhnii tekhnichnyi universytet : istoriia ta suchasnist. Do 70-richchia diialnosti Kharkivskoho derzhavnogo avtomobilno-dorozhnoho tekhnichnoho universytetu* [Kharkiv state motor-car-travelling technical university : history and contemporaneity. To the 70year of activity of the Kharkiv state motor-car-travelling technical university]. Kharkiv : Vyd-vo KhDADTU, 114. [in Ukrainian].

38. Turenko, A. M. (2015). *Kharkivskiy natsionalnyi avtomobilno-dorozhnii universytet : litopys universytetu do 85-richchia vid dnia zasnuvannia* [Kharkiv national motor-car-travelling university : chronicle of university to the 85 year from the day of founding]. Kyiv : Lohos, 352. [in Ukrainian].

39. Kovalov, V. I. (2000). *Kharkivskiy avtomobilno-dorozhnii instytut – odna simia : zbirnyk istorychnykh narysiv* [The Kharkiv motor-car-travelling institute is one family : collection of historical essays]. Kharkiv : KhDADTU, 194. [in Ukrainian].

40. Kovalov, V. I. (2007). *Kharkivskiy natsionalnyi avtomobilno-dorozhniy universytet: istorychniy narys* [Kharkiv national automobile and highway university: historical essay]. Kharkiv : Vyd-vo KhNADU, 104. [in Ukrainian].
41. Beketov, Yu., Kovalov, V., Rybanov, H. (2005). *Etapy stanovlennia. Vchora, sohodni, zavtra. Do 75-richchia KhNADU* [Becoming stages. Yesterday, today, tomorrow. To the 75year of KNAHU]. *Pereviznyk*. 5. 25–27. [in Ukrainian].
42. Dmytrychenko, M. F. (2004). *Natsionalnyi transportnyi universytet: storinky istorii* [National transport university : pages of history]. Kyiv : NTU, 224. [in Ukrainian].
43. Dmytrychenko, M. F. (2014). *Natsionalnyi transportnyi universytet*. [National transport university]. Kyiv : Lohos, 359. [in Ukrainian].
44. Zaretskyi, Z. A. (2005). *Osnovni dosyahnennia i napriamy diialnosti laboratorii vyprobuvan ta diahnostyky dorozhnykh transportnykh zasobiv DP «DerzhavotransNDIproekt»* [Basic achievements and directions of activity of laboratory of tests and diagnostics of travelling transport vehicles of SE «SMTRPI»]. *Avtoshlyakhovyk Ukrayiny*. Kyiv, 98. [in Ukrainian].
45. (1991). *Vsesoyuznyi konstruktorsko-eksperymentalnyi ynstitut avtobusostroenyia* [All-union designer-experimental institute of structures of busses]. *Avtomobylnaia promyshlennost*. 7. 3. [in Russian].
46. Yevsieiev, Ye. T. (2000). *Anatolii Mykolaiovych Turenko. Vcheni-transportnyky* [Anatolii Mykolaiovych Turenko. Transport Scientists-workers]. Kharkiv : KhDADTU, 2000. 28. [in Ukrainian].
47. Popov, V. M. (2004). *Nesvitskyi Yakiv Ivanovych – zasnovnyk naukovoii shkoly KADI z nadiinosti avtomobiliv*. [Nesvitskyi Yakiv Ivanovich is a founder of scientific school KADI from reliability of cars]. Kyiv : NTU, 20. [in Ukrainian].
48. Fyrsov, A. V. (2012). *Rossyiskiy ynzhener Borys Lutskiy – odyin yz sozdatelei avtomobylei «Daimler» y «Mersedes»* [Russian engineer Boris Lutskiy – one of creators of cars «Daimler» and «Mersedes»]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*. 4. 42–49. [in Russian].
49. Fyrsov, A. V. (2015). *K 150-letyiu so dnia rozhdennia ynzhenera B. H. Lutskoho : neyzvestnye y maloyzvestnye fakty byohrafyy* [To the 150year from the day of birth of engineer B. H. Lutskiy : unknown and not popular facts of biography]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*. 1. 40–48. [in Russian].
50. Fyrsov, A. V. (2011). *Avtomobyly systemy «Lutskiy»* [Cars of the system «Lutskiy»]. *Doslidzhennia z istorii tekhniky*. 14. 44–58. [in Russian].

Рецензент:

Коваленко Н.П., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 14.03.2018 р.